

Purjehdussanastoa Viipurin ja Käkisalmen Karjalasta

VEIKKO RUOPPILA

V. 1323 solmittu Pähkinäsaaren rauha jakoi Karjalan kannaksen pituussuunnassa kahtia. Läntinen osa, Viipurin Karjala, joutui Ruotsin yhteyteen, itäinen osa, Käkisalmen Karjala, Venäjän (Novgorodin) yhteyteen. Tämä valtiollinen jako viitoitti kolmensadan vuoden ajaksi suunnan, mistä uudet uskonnolliset ja taloudelliset vaikutteet saapuivat kannakselaisen väestön keskuuteen. Yhdentymisen kahden Karjalan välillä tapahtui enimmäkseen 1600-luvulla, jolloin pääosa Käkisalmen Karjalan väestöstä siirtyi pois asuinsijoiltaan uuden rajan toiselle puolelle. Autioituneille tiloille muutti uudisasukkaita Kannaksen länsiosista ja osaksi kauempaakin.

Kannaksen kielioloissa tämä merkitsi sitä, että venäläisvaikutteisen murteen tilalle tuli ruotsalaisvaikutteinen. Käkisalmen Karjalassa sanasto osittain uusiutui erityisesti kulttuurielämän aloilla. Venäläisperäiset termit vaihtuivat ruotsista omaksuttuihin tai joutuivat toisarvoiseen asemaan. Pietarin kaupungin perustaminen 1700-luvun alussa ja Karjalan kannaksen joutuminen uudelleen Venäjän yhteyteen käänsi taas sanastollisten vaikutteiden suuntaa, nyt venäjän hyväksi. Vaikeaa on vastata kysymykseen, mitkä Kannaksen murteiden venäläisperäisistä sanoista kuuluvat mihinkin kerrostumaan: ennen 1300-lukua omaksuttuihin, aikavälillä 1300—1500 juurtuneisiin ja 1700—1900 levinneisiin. Ainakin työhypoteesina voidaan pitää, että 1600-luku ei tuonut Kannaksen murteisiin uutta venäläisperäistä sanastoa.

Seuraavassa pyritään yhden aihepiirin osalta tarkastelemaan, miten läntiset ja itäiset ainekset jakautuivat Viipurin ja Käkisalmen Karjalan murteissa 1900-luvulla ennen Moskovan rauhan (1940) aiheuttamia väestönsiirtoja. Tutkimuksen kohteeksi olen valinnut purjehdussanaston. Suomenlahden rannikkopitäjien osalta voidaan jo ennakolta uumoilla, että termit ovat ruotsista tai ruotsin välityksellä saatuja, mikäli eivät ole omaperäisiä; Laatokkaan rajautuneella suomalaismurteiden alueella (Metsäpirtti—Sortavala) saattaa venäläisperäistenkin sanojen esiintymistä pitää mahdollisena. Ensimmäiseen sanat eivät kuitenkaan kuulu kielen omiin aineksiin sen paremmin ruotsissa kuin venäjässäkään vaan ovat lainoja jostakin muusta kielestä, ehkä samaltakin taholta,

mutta poikkeavat äänneasultaan toisistaan kielten erilaisuuden vuoksi siinä määrin, että lainaussuunta on osoitettavissa. Ei kuitenkaan aina. Niinpä SKES:ssa mainitaan suomen *jaala*-sanana äänneellisinä vastineina ruotsin *jala* 'eräänlainen Suomen ja Viron saaristossa käytetty katettu purjevene' ja venäjän *jal* 'soutuvene, »alkulähde kai engl. *yawl* 'pursi, (kalastajan) vene'». Suomen murteissa yleinen *kippari* 'laivuri' voi palautua skandinaaviseen (nykyruotsin *skepare*, muinaisr. *skipari*) tai venäläiseen (*škiperi*) lähteeseen.

Jotta voitaisiin tarkastella sanoja vertailevasti, on lähtökohdaksi otettava sellaiset Suomenlahden ja Laatokan piirissä veistetyt alukset, jotka takilaltaan olivat toistensa kaltaisia. Ne olivat yksi- tai kaksimastoisia ja niillä purjehdittiin Suomenlahdella etenkin Viron satamiin ja 1700-luvulta alkaen myös Pietariin, Laatokalla Nevaa pitkin niin ikään Pietariin, sillä vain siellä oli Käkisalmen Karjalan tuotteilla kysyntää. Tällaisissa talonpoikaispurjehdukseen käytetyissä aluksissa termit olivat harvalukuisempia ja kieliasultaan kansanomaisempia kuin valtamerialuksissa. Albin Stjerncreutz lausuu merisanakirjansa esipuheessa, että »yhteistä meri-kieltä käytetään ainoastaan sotalaivoissa ja ulkomaalle kulkevissa suuremmissa kauppaluksissa». Sitten hän jatkaa: »ranta-vetien aluksissa käytettävää ei millään muotoa voi verrata eli sekoittaa vakinaiseen taiteelliseen [!] meri-kieleen. Nämät kielet eroitetaan toisistaan vielä eri nimillänsäkin. Niin e. m. [=esimerkiksi] kutsuu Ruotsalainen rantavesissä kulkevissa aluksissa tavallista kieltä *Ruuspiggi-kieleksi* ja ulkomaille kulkevissa aluksissa käytettävää *Meri-kieleksi*. Samalla lailla kutsutaan Venäjän kielessä edellinen: *po laivosnomu* ja jälkimäinen: *po morskomu*, ja muut kansat samoin kumpaakin eri nimillänsä. »Suomessa ei vastaavaa kahtiajakoa tietääkseni esiinny.

Purjelaivojen takila

Suomen *purje* on alun perin tarkoittanut lehtevää puuta tai pensasta.¹ Kun purje nostettiin veneen kokkaan, tuuli tarttui siihen ja kiidatti venettä puhaltessaan perän takaa. Nykysuomessa tällaisen purjeen nimitys on *lehtipurje* (NS). Purje-sanana alueeseen kuuluvat SKES:n mukaan muut murteet paitsi Varsinais-Suomessa ja Lounais-Hämeessä puhuttavat. Sana oli kuitenkin laajalti väistymässä paikallismurteissa 1900-luvun alussa; sen tilalle olivat tunkeutuneissa *seili* ja *seeli*. On ehkä aihetta todeta, vaikka asiaan ei erityistä painoa pantaisikaan, että ruotsin *segel*-sanana vastineena Florinuksen sanakirjassa mainitaan suomesta vain *purje*; Jusleniuksella on sitten ja molemmat sanat *purje* ja *seili*. Viipurin Karjalassa olivat *seili* ja *seilata* yleisempiä kuin *purje* ja *purjehtia*. Esim. Uusik. »Hää ol saant vähä selilöi pääle» (SKM II s. 268);

¹ *Purje*-sanana etymologiaa on Reino Peltola käsitellyt yksityiskohtaisesti Virittäjässä 1955 ja Studia Fennicassa 1965 (saksaksi).

Kuolemaj. »Ilma ol oikee hyvä, vähä käi itäpohjatuulta, paremmi pääsiit sei-laama» (SKM II s. 262). Länsi-Kannaksen murrekirjan (Pertti Virtaranta) teksteissä on sekä *purje* että *seili*, ja molemmat esiintyvät myös yhdyssanoissa ja johdoksissa. Käkisalmen Karjalassa olivat *purje* ja *purjehtia* ym. yleisempiä kuin *seili* ja *seilata*. Esim. Jaakkima »vene ei tahtonut kesteä sitä reutomista purjeis mitä se (tuuli) pit» (SKM II s. 347). Inkeröismurteissa on *seili* ja *purje* (Nirvi), karjalassa (Genetz, Pohjanvalo) *purjeh*. Myös yhdyssanoissa ja sanaliitoissa on *purjeh*, poikkeuksena kuitenkin *bizaaniseili* (Salmin murteessa). Kolmas, levikiltään hyvin suppea-alainen purjeen nimitys suomessa on *parus*. Sana on kirjattu vain Savitaipaleen murteesta (O. Kanervo 1902). *Parus* on venäläisperäinen, *seili* on omaksuttu ruotsista (SKES). Savitaipaleen murteeseen *parus* lienee saatu Turun rauhan (1743) jälkeen. Tuolloin raja vedettiin pohjoisemmaksi kuin Uudenkaupungin rauhassa (1721) ja Savitaipaleesta tuli Venäjän puoleinen rajapitäjä. Koska venäläisten huolto sulan veden aikana kulki Saimaan etelärannikolta vesitse Savitaipaleelle, jossa sijaitsi mm. Kärnäkosken linnoitus, tuli myös *parus* purjeen ja purjekankaan nimenä tutuksi sikäläiselle väestölle. Leksikoistamme *parus* puuttuu etymologista sanakirjaa lukuun ottamatta (hakusana kirjakielistettynä asussa *parusi*). Äänteellisiä vastineita sanalla on SKES:n mukaan karjalassa, vepsässä, Inkerin murteissa (passim) ja etelävirossa; merkitys on 'purje, vettä pitävä paksu kangas, kuorman peite'.

Siirryttäessä lehtipurjeesta kangaspurjeeseen oli alukseen saatava riittävä tuki, jotta purje voitiin pingottaa tuulta ottavaksi. Keskeinen uudistus oli maston pystyttäminen veneeseen. Suomeen on *maston* nimitys saatu lähinnä ruotsista, jossa se kuitenkin on saksalaisperäinen sana (SEOB). Roomalaisen historioitsijan Tacituksen tieteen ei Skandinaviassa asuvilla germaaneilla, svioneilla, ollut vielä purjelaivoja. »Purjeita ei käytetä eikä airoja kiinnitetä rivittäin alusten kylkeen», sanoo Tacitus (s. 68). *Mastoa* vanhempia, samaa tarkoittava sana suomessa on *pieli*, jolla on etymologinen vastine virossa ja liivissä (SKES). Florinus kääntää ruotsin *mast*-sanan vain 'pieli'; Jusleniuksen sanakirjan väli-lehtisessä kappaleessa on niin ikään *pieli* 'upstäldt träd', purjen-pieli, suovan-pieli etc. (s. 272 b) sekä *purjet-pieli* 'mast', Paldamo. Myös vanhoissa runoissa ja niistä omaksuttuna Kalevalassa esiintyy *pieli* maston merkityksessä (SKES, Turunen sub *pieli*). *Maston* äänteellisiä rinnakkaismuotoja ims. taholla ovat *masti* ja *masta*. Näistä kolmesta on *masto* suomessa yleisin; *mastin* aluetta oli Suomenlahden rannikko ja saaret Kotkan tienoilta alkaen Kannaksen kautta Viron Inkeriin. Myös inkeröismurteissa ja virossa sana on *i*-vartaloinen. Laatokan Karjalakin oli suomalaismurteiden osalta *mastin* kannalla, mutta aunukselaismurteissa on sen asemesta *maštu* (vart. *mašta*, < ven. *matšta*, SKES). Saman lähteen mukaan lienee *masti*-muotoa pidettävä virolaisperäisenä. Mikäli Laatokan länsirannikon murteissa on aikaisemmin käytetty muotoa *masta*

tai *mašta*, se on väistynyt Viipurin Karjalasta saapuneen *mastin* tieltä.

Purjeet voidaan takilan rakenteen mukaan jakaa kahteen pääryhmään: raakapurjeet ja kahvelipurjeet. Raakapurjeesta puhutaan siinä tapauksessa, että purjetta kannattava ja levittävä puu, raaka, on keskikohdaltaan kiinnitetty kohtisuorasti mastoa vastaan. Samassa mastossa voi olla useitakin raakoja. Kahvelipurjeessa on ns. kahveli, joka on alaosastaan tuettu mastoon, sen keskikohtaan tai ylemmäksi, ja suuntautuu vinosuunnikkaan muotoisen purjeen ulompaan yläkulmaan. Toivo Vuorelan mukaan (1975: 701) »vanha nelikulmainen raakapurje pysyi *seilipaatin*, vallankin kalastusveneen purjeena 1850-luvulle». Raakapurjeen syrjäytti tuolloin toispuolinen *puomi*- eli *pirkkeli*purje, joka oli »ohuella lävistäjän suuntaisella tangolla (*pirkkeli*, *sprii*, *sesta* 1. *varpa*) levitetty nelikulmio». Pirkkeli lävisti purjeen viistosti maston puoleisesta alakulmasta vastakkaiseen yläkulmaan. Stjerncreutz (s. 342) selittää *priipurjeen* eli *priiseilin* seuraavasti: »Niin kutsutaan nelisnurkkainen purje, joka veneen mastoon on litsoilla tahi litsa-liinalla kiini-pantuna, ja jonka perän-puolimainen ylä-nurkka prii-tangolla ulos levitetään ja perimmäinen ala-nurkka skuutilla eli jalulla jännitetään.» *Pirkkeli* on tyypillinen Viipurin Karjalan sana; tietoja on seuraavilta paikkakunnilta: Kymi Vehkal. Suurs. Säkij. Lemi Taipals. Johannes Koivisto Uusik. Lavans. Viron Inkeri. Sanasta on tietoja myös suomen ulkopuolelta: inker. (Nirvi) *pirkkeli* 'puu, jolla pingotetaan veneen purje' < vir. *pirkel* tai suom. *pirkkeli*; vir. (Wied.) *pirkel* 'Stange (um das Boot vom Ufer abzuhalten)', *pirk* (gen. *pirgi*) 'Stange', *pirgipuu* 'schräge Stange welche das Bootsegel vom Maste abwärts spannt'. SKES:n mukaan *pirkkeli* on saatu suomeen joko virosta tai Virossa puhutusta ruotsalaismurteesta, jossa myös *pirkel*.

Pirkkelipurje syrjäytti teknisesti etevämmän kahveli- eli haarukkapurjeen tieltä 1800-luvun jälkipuolella. Koska pirkkeli ja kahveli olivat muodoltaan ja tehtävältään toisilleen läheisiä, niistä käytettiin Käkisalmen Karjalan murteissa yhteistä nimeä *raina*. Lauri Hakulisen keräämässä Sakkolan sanastossa on *raina* 'priistanko, jolla purje kohotettiin pystyyn'; Ad. Neoviuksen tallentamassa aineistossa on samalta seudulta *raina* 'purjetanko, pirkkeli', *rainan petli* 'mastossa oleva silmukka, johon purjeen *raina* kiinnitetään' ja *rainan sikko* 'purjeen ulompi yläkulma, jota *raina* pitää pingotettuna'. Jaakkimassa *raina* oli 'vino puu purjeessa'. Tietoja on lisäksi Metsäpirtistä, Kurkijoelta ja Impilahdelta. Inkeroismurteissa *raina* on 'raakapuu': *seilit temmatti rainoi*, purjeet vedettiin raakoihin (Nirvi). Karjalassa (TVKK, Uhtua, Tunkua) *raina* on 'raakapuu, viistoon kulkeva pingotuspuu, purjepinta', lyydissä (Kujola) *rain* 'purjeen alin poikkipuu 1. -raaka'. Vatjan Joenperän murteesta on merkitty *rain* (gen. *raina*) 'purjearpa, pirkkeli'. Samaan yhteyteen kuuluvat vielä Rääkkylän murteen *raihna* 'viistoon kulkeva purjeen pingotuspuu', Vuokkiniemen *raihna* 'rima, joka pitää purjeen pystyssä levällään' sekä aunukselais-

murteiden *raihnu* (vartalo *raihna-*) 'purjeraaka, purjeen pingotuspuu'. Näiden kaikkien lähtökohdaksi SKES asettaa venäjän *raina*-sanan. Venäjässä sana mainitaan vanhentuneeksi, mutta aikaisemmin sillä on ollut monipuolista käyttöä purjealusten pyöröpuiden nimenä (Dal sub *raina*). Suomessa *raina* takilaan liittyvänä terminä rajoittui Käkisalmen Karjalaan.

Purjehtiminen ei vaadi välttämättä köliä, mutta ilman sitä ei voi päästä kuin myötäiseen ja sivumyötäiseen. Vasta köli estää aluksen sortumisen sivutuulen vietäväksi. Läntisten murteiden ja kirjasuomen *köli* on ruotsalainen laina (*köl* 'köli', SKES), jonka alue ulottui Viipurin Karjalaan. Sen asemesta käytettiin Käkisalmen Karjalassa venäjältä omaksuttua *kila*-sanaa (< *kil*'). Sanan käyttöä suomen murteissa valaisee seuraava katkelma: »Meil olj suur verkkovene. Siin olj oikei kila ja rula ja rumppel, kaks mastiiki siin olj ja viispietimit purjeet» (Jaakkima, SKM II s. 345). *Kila* ja *kilaniekka* (vene) tunnettiin 1930-luvulla vain Laatokan länsirannikon murteissa (tietoja Sakkola, Pyhäjärvi, Hiitola, Jaakkima). Karjalan kielen sanakirjasta *kila* puuttuu, samoin lyydiläismurteiden sanakirjasta. Kummalakin taholla käytetään sanaa *emäpuu* aluksen pohjapuusta, niin kölillisestä kuin kölittömästäkin. Inkeröismurteiden *kili* 'köli' on ilmeisesti myös venäläisperäinen (Nirvi). Viron *kiil* sen sijaan on saatu alasaksasta Raun yhdistää sen keskialasaksan sanaan *kil* (1982: 38). Nykysaksassa on *Kiel* 'köli'.

Pienissä aluksissa voidaan purjeiden asentoa säädellä jalusnuoralla eli kuu-tilla. *Kuuti*-sanan selittää Stjerncreutz: »Niin kutsutaan purjeen ala-nurkissa istuvat köydet, joilla purjeita tuulen suunnan jälkeen ja tarvetta myöden jännitetään aluksen peräpuolelta» (s. 325 sub *skot*). Läntisissä rannikon murteissa on *kuuti*, *kuutti* ja *kouti*, samoin myös Viipurin Karjalassa. Esim. Koivisto: »Puomis piti olla kahet kuutitaljat» (Jukanen 1975: 334). Sana on ruotsalaisperäinen: nykyr. *skot*, murt. *skout*, *skäut* (SKES). Käkisalmen Karjalassa jalusnuora oli *kotta*, joka puolestaan on venäjältä saatu: *škot*. Tietoja sanasta on vain Sakkolan—Metsäpirtin alueelta: Ad. Neovius *kottanuora* 'jalusnuora', Lauri Hakulinen *kottanuora* 'purjeen jalusnuora'. KKS tuntee sanan vain Rukajärveltä: *kottanuora* 'purjenuora'. Sanasta on lisäksi Pekka Pohjanvalon kirjaus Salmista: *škotat* 'marsseli-purjeen kiinnitysnaurut, purjeveneen purjeen kiinnitysnaurut'. Leksikoistamme jalusnuora tarkoittava *kotta* puuttuu. Inkeröismurteissa on muista poikkeavasti *jalka* 'jalusnuora purjeveneessä; köysi, jolla hallitaan puomia tai halkaisinta' (Nirvi). Sana lienee virolaisperäinen, sillä virossa on (Wied.) *purje jalg* 'Schote am Segel'.

Kaksimastoisissa aluksissa on ainakin kaksi purjetta: *keulapurje* ja *peräpurje*. Muita suomen murteissa tavattavia purjeiden nimiä ovat *fokka* (*vokka*), *mesaani*, *ahteriseili* ja *liivari*. *Vokasta* on tietoja sekä Viipurin että Käkisalmen Karjalasta; edellisen murteisiin se on saatu ruotsista (*fock*), jälkimmäisen venäjältä (*fok*). Suomen läntisimmissä murteissa sana on melko vanha, koska se on

jo Schroderuksella. Salmin murteessa on (Pohjanvalo 1947) *fokku* 'keulamas-ton kolmas purje'. *Mesaani* tunnetaan peräpurjetta tarkoittavana Viipurin Karjalassa, mutta sana ei ollut yleisesti käytössä; Koivisto »harva se sano et ahterseili ois olt mesaani» (Jukanen 1975: 343). Leksikoissamme *mesaani* mainitaan vasta Lönnrotista lähtien: *m.* 'mesansegel'. Sen rinnakkaismuoto on *pisaani*, joka on kirjattu Impilahden murteesta (Jyrki Mäntylä). Kurkijoen murteessa sana esiintyi alkuosana yhdyssanassa *pissoańmast* 'hukkarin (eräs laivatyyppi) takamasto' (Matti Kähäri). Näiden etymologisia vastineita ovat Salmin murteen *bizańimaštu* 'perämasto' (Pohjanvalo I) ja venäjän *bizań* 'mesaani'. Saksassa ja hollannissa sana on niin ikään *b*-alkuinen: saks. *Besan*, holl. *bezaan*. Edellisen (osittainen) synonyymi *ahterseili* on yhdyssana, jonka lähteinä ovat ruotsin *akter* ja *segel* (SKES). Suomessa *ahteri* on levikiltään läntinen, mutta sana oli kansanomaisen myös Viipurin Karjalan murteissa sekä inkeroisurmteissa. Merkityksessä 'laivan perä' siitä on tietoja myös Kannaksen itärannikolta. Salmisakin tunnettiin yhdyssana *ahteriseili* 'peräseili kolmimas-toisessa aluksessa' (Pohjanvalo I). Myös venäjässä sanaa on käytetty; tietoja on tosin sen esiintymisestä vain yhdyssanojen alkuosana: *ahterljok* 'peräluukku', *ahtertov* 'peräköysi' ja *ahter števen* 'perävannas'. Karjalan kieleen *ahteri* ei ole kotiutunut (KKS).

Kaksimastoisissa aluksissa ja niitä suuremmissa voi olla myös halkaisijapurje, ns. *liivari* eli *liiveri*. Suomeen sana on saatu SKES:n mukaan ruotsista (*klyvare*), johon se on omaksuttu alasaksasta (*klüver*). Venäjässä tämän kansainvälisen sanan vastine on *kliiver*. Suomen murteissa edustus on monimuotoinen. Ruotsalaisperäisinä voidaan pitää kaikkia *klyy-* ja *lyy-*alkuisia sananmuotoja, siis sellaisia kuin *klyyvar*, *klyyver(i)* ja *lyyver(i)*. Viimeksi mainitusta on tietoja Suomenlahden itäosaan rajautuneista murteista (Pyhtää, Vehkal., Virol., Suursaari). Jo Vehkalahdella ja Virolahdella on *lyyverin* ohella *liiver(i)*, mutta Kannaksen murteissa vain jälkimmäinen. Tietoja on Viipurin pitäjältä, Johanneksesta, Koivistolta ja Uudeltakirkolta. Näin oli myös Laatokan rannikolla, esim. Jaakkima: »Liiverim mie kerkesin soaha alloa mut peräpurjetta en kerent» (SKM II s. 343). Inkeroisurmteissa on (Nirvi) *klīveri* 'keula- l. etupurje, halkaisija', samoin Viron Inkerissä. Nirvi viittaa inkeroisurmteiden sanakirjassaan *kliiverin* kohdalla viron *kliiver*-sanaan, ja mahdollisesti kyseessä onkin virolaisuus. Viipurin Karjalan murteisiin *liiveri* on voinut levitä virosta, Käkisalmen Karjalan murteisiin venäjältä. Karjalan kielen alueelta sanasta ei ole tietoja, mutta Salmista on kirjattu samakantainen *kliipokku*, Laatokalla käytetyn ison kalastusveneen (saiman) liivaripurje (KKS sub *kliipokka*).

Liiveri oli alahelmastaan kiinnitetty keulapuomiin, josta Koivistolla käytettiin nimitystä *liiverspuoma* (Jukanen 1975: 338). Sanan originaali on ruotsin *klyverbom*. Laatokan rantamurteista on kirjattu samaisen pyöröpuun nimenä Kurkijoelta *ruspukka* 'hukkarin kokkapuu', Impilahdelta *r.* 'keulapuomi'.

Lumivaaralainen Matti Heinonen kirjoittaa: »Moata alko jo vähä piiruttoa noka iessä rusjpuka sivujtse» — *sj* on tässä liudentuneen *s:n* merkinä (SKM II s. 344). Samaan yhteyteen kuuluu vielä Salmin murteen *brušpukku* 'keulamas-to, -purje' (Pohjanvalo I).

Laivan perää, ahteria, merkitsevä sana venäjässä on *korma* (Dal, Kijanen). Tästä on todennäköisesti (SKES) saatu suomeen *kormu*, jonka Lönnrot selittää: 'det med lösa bräder täckta l. däckade rummet emellan vrängorna i båten'. Suomen murteissa *kormu* rajoittui Käkisalmen Karjalaan (Metsäp., Sakkola, Pyhäj., Jaakkima). Sakkolasta merkitsin 1936 muistiin tiedon sanan käytöstä: »Laatokan veneissä perätohkossa teljon alla oleva laatikko, jossa pidettiin mm. purjehdusvälineitä». Toisinaan peräosa oli rakennettu siten, että vesi pääsi siinä vaihtumaan, minkä ansiosta kaloja voitiin kuljettaa elävinä myyntipaikoille. KKS tuntee *korma*-sanan vain merkityksessä 'nuotan povi', mutta T. I. Itkosen Koltan- ja kuolanlapin sanakirjassa (I s. 148) on Imandrasta vanha muistiinpano *korma* 'kormu, aluksen perä; heck, hinterer teil eines fahrzeugs'. Lappiin sana olisi Itkosen mukaan saatu suomesta (*kormu*) tai venäjältä (*korma*). Sanan levikki puhuu jälkimmäisen oletuksen puolesta.

Laivaa ohjataan peräsimellä, joka nykyään sijaitsee aluksen perässä keski- viivalla. Peräsimen osia purjelaivassa ovat lapa, ranka ja rankaan kiinnitetty ohjauspiena. Tällainen peräsin ei ollut Pohjoismaissa tunnettu vielä viikinki- kaudella, sillä aluksia ohjattiin tuohon aikaan laivan perään takaa katsoen oikealle puolelle (styrbord) kiinnitetyllä leveälapaisella airolla. Nykysuomeen vakiintunut *peräsin* on sanakirjatiedoista päätellen melko nuori uudissana; Lönnrotin sanakirjasta se puuttuu, samoin 1886 valmistuneesta Lisävihkosta. V. 1874 ilmestyneessä Ferd. Ahlmanin leksikossa *peräsin* kuitenkin mainitaan merkityksessä 'styre, roder' sekä ruotsalais-suomalaisessa että suom.-ruots. osassa. Varhaisempia peräsimen nimityksiä ovat *perälauta* (jo Florinuksella) sekä ruotsalaisperäiset *ruoteli*, *tyyri* ja *tyyry* (SKES). Nämä olivat tuttuja Suomenlahden itäosassakin. Laatokan vesialueella sen sijaan oli isoissa veneissä ja laivoissa *rula* (*ru'la*) ja *rumppeli*. Edellisen käytöstä on seuraava esimerkki Lumivaarasta: »Vokka olj enneä peällä mut saima ei tottele ruotellii, rula om puolet aikoi ilmas» (SKM II s. 344). Tietoja lisäksi: Sakkola, Pyhäj., Kurkij., Sortavala, Impilahti, Salmi. Varhaisin sanakirjatieto *rula*-sanasta on Lönnrotilla: *rula* 'roder, styre'; vertauskohdaksi L. asettaa venäjältä sanan *rul'* 'peräsin, ruori' (Kijanen). Myös inkeröismurteissa on *ru'la* 'purjeveneen peräsin' (Nirvi). *Rumppelin* tuntee vain SKES, jossa sanan esiintymisalueeksi mainitaan Laatokan Karjala; merkitys on 'peräsimen kääntövarsi'. *Rumppeli*, murteissa myös *rumppel'*, on merkitty Jaakkimasta, Sortavalasta, Harlusta ja Salmista. Tämä vastaa tarkasti venäläistä lähtömuotoa *rumpel'* 'ruorinvarsi'. Loppuosaltaan siitä poikkeavat *rumppana* (Sakkola, Pyhäj., Käkisalmi) ja *rumppali* (Kallivere).

Yleinen laivan kantta tarkoittava sana Suomenlahden ja Pohjanlahden rannikon ja saarten murteissa on *täkki* (< ruots. *däck*, SKES). Ruotsiin sana on omaksuttu alaksasta (*deck*) melko myöhään, Hellquistin mukaan vasta 1700-luvun jälkipuoliskolla (SEOB). Sanakirjoissamme esiintyy *täkki* Renvallista lähtien: (Sv. *täcke*) 'tegumentum l. stragulum lecti, G. Bettdecke', it. (Sv. *däck*) 'stega navis, G. Verdeck'. Pari esimerkkiä sanan käytöstä suomen murteissa: Rauman seutu »met tansasin däküll» (Nortamo 1958: 162); Viipurin seutu »mäntii yhe parka täkil huilaamaa» (Ravansaari s. 165). Myös inkerois- murteissa on *täkki* 'aluksen kansi' (Nirvi), virossa sen sijaan alaksasta saatu- na *tekk* (Raun). Toinen laivan kantta tarkoittava sana inkerois- murteissa on *pāloba*, jota vastaa Salmin murteen *pualobu* 'laivan kansi', *pualobal* 'kannella' (Pohjanvalo I). Näiden originaali on venäjän *pāluba* '(laivan)kansi'. Tähän yhteyteen kuulunee myös Sakkolasta muistiinpantu *palpa* 'laivan kansi' (Lauri Hakulinen). Vierasperäisyyteen viittaa erityisesti se, että yhtymä *lp* on aste- vaihtelun ulkopuolella: *palpal* 'kannella'.

Tärkeimpiä laivaan vakituisesti kuuluvista varusteista on ankkuri. Itse *ankkuri*-sana esiintyy ja Agricolan teoksissa (*Ankuri*, *Ankari*). SKES:n mukaan sana on alkuperältään germaaninen; sen vastineita ovat mm. ruotsin *ankare*, tanskan ja keskialaksan *anker*, muinaisyläsaksan *ankar* ja anglosaksin *ancor*. Sana on omaksuttu myös vatjaan (Posti), viroon (*ankur*, *anker*) ja liiviin (*āņķ-kaŗ*, *āņķkâr*) (Kettunen). Suomessa *ankkuri* on yleinen mutta puuttuu kuitenkin Käkisalmen Karjalan ja Inkerin murteista läntisintä kaistaa (Viron Inkeri) lukuun ottamatta. Inkerois- murteissa on *ankkuri* (Nirvi). Sanan käyttöä Länsi- Kannaksen murteissa valaisee seuraava katkelma Uudeltakirkolta: »Soima loju ankkuris kehveli alapuolel, uottel lastijaa jo monta päivää» (SKM II s. 267, Aino Rokka).

Lönnrotin sanakirjassa on ankkurilla toinenkin nimitys: *jaakkeri* 'ankar, sänklod att fästa båt med' (R. *jakoŗ*). Saman yhdistelmän esittää myös SKES (sub *jaakkari*). Äänteellisiä vastineita SKES mainitsee muista ims. kielistä pait- si liivistä. Virolaiset muodot *jaakre*, *jaakri*, jotka on saatu Wiedemannin sana- kirjasta, ovat oikeastaan genetiivejä. Nominatiiveina Väike murdesõnastik mainitsee muodot *jaaker* (päähakusana), *jaakar* ja *jaakur*. Virossa sana on levikiltään kaakkoinen (VMS). Suomessa sanan alueeseen kuuluivat 1900-lu- vulla Laatokan-Karjala, Pohjois-Karjala ja Pohjois-Pohjanmaa (itäosa). Sana- muodot olivat seuraavat: *jaakkari* (Pudasjärvi, Salla, Täräntö), *joakkari* tai *joakkar* (Sakkola, Kurkij., Ilomantsi, Pielisjärvi, Kuusamo), *joakker(i)* (Sakko- la, Kurkij., Parikkala, Lumivaara, Jaakkima, Impilahti, Kesälahti, Ilomantsi) sekä *juakkuŗ* (Kesälahti, Kiihtelysvaara). Edustus on yhtä moninainen myös karjalan kielessä (KKS sub *joakkeri*). Eniten tietoja on *eri*-loppuisista muo- doista. Otan esimerkin Lumivaaran murteesta valaisemaan sanan käyttöä Laa- tokan vesillä: »miul on ansjukka (= vipu) keässä ja vuottelem milloiv vua

joakkerj puottoa merrie» (SKM II s. 344).

Edellä olevaan katkelmaan sisältyvä *ansjpukka* (*sj = ś tai š*) on harvinainen sana; suomesta on vain yksi tieto. Sen luotettavuutta ei kuitenkaan tarvitse epäillä, sillä Pohjanvalon Salmin murteen sanakirjassa mainitaan monikko *anšpugat* 'kanget ankkuripelin kääntämiseksi'. Laatokan rantamurteisiin sana on saatu venäjältä, jossa on *anšpug* ja *ganšpug* 'vääntökanki' (Dal, Kijasen mukaan myös *gandšpug*). Sananalkuinen *g* venäläisessä muodossa ei ole alkuperäinen, vaan sillä on substituoitu lainanantajakielessä esiintyvä *h* (ruots. *handspak*, saks. *Handspake*, holl. *handspaak*; Stjerncreutz s. 129). Ruotsin sanan jälkiosasta on saatu Viipurin Karjalan murteisiin *paaki*: »Paakin kans kierrettii ankkur yllää». Säkkijärvi.

Laivassa kuljetettavasta kuormasta käytetään kirjasuomessa sanaa *lasti*. Juslenius selittää sanan 'onus navibus impositum; last, ladning' ja siitä johdetun verbin *lastan, -ata* 'onero navem; lastar'. Suomeen sana on saatu ruotsista, johon se on omaksuttu keskialasaksasta (SKES). Ims. taholla *lasti*-sanalla on äänteellinen vastine inkeroisuurteissa (Nirvi), vatjassa (Posti) ja virossa. Karjalasta sana puuttuu; sen asemesta on *gruuzu*, esim. Suojärvi *pañin täyven gruuzun* (KKS II sub *kruusu*). Merkityksessä 'lastata' käytetään verbiä *gruuzie*, esim. Säämäjärvi *halgoloj gruuzitah venehih* (KKS). Suomessa *ruusi* 'lasti' on ahdasalainen murrekana, esim. Lumivaara »eihä se siint ruusist voint parissoa (= voittoa) soaha» (SKM II s. 345). Teonsana *ruusia* on pantu muistiin Sortavalan murteesta: »Ne tavarat ol siitä massinasta (= höyrylaivasta) ruusittu siihe ristanille läjii». *Ruusi* on venäläisperäinen, kuten jo Lönnrotin sanakirjassa on esitetty (*gruz*). Sana on lainautunut myös inkeroisuurteisiin: *krušša* 'lastata' (< ven. *gruzit'*) (Nirvi).

Sortavalan murteen *ristanille*, joka esiintyy edellisessä murre-esimerkissä, merkitsee 'laiturille' ja on allatiivi nominatiivista *ristań*. Parikkalan ja Pyhäjärven murteessa sana niin ikään on *i*-vartaloinen ja kuuluu *ristoań*. Runsaammin on tietoja kuitenkin *a*-vartaloisesta asusta *ristana*, esim. Kivennapa *merree ol' tehty ristanat* (oma mp.). Yksinomaan tätä muotoa käytettiin Kannaksen läntisissä murteissa Säkkijärveä myöten, mutta myös Laatokan länsirannikolta on jokunen tieto (Sakkola, Hiitola). Pohjois-Karjalan murteissa on *ristań* tai *ristani*, mutta niissä sanalla on vain merkitys 'uittoveden rannalla oleva tukinajo- paikka'. Ensimmäiset sanakirjatiedot ovat melko myöhäisiä: Lönnr. *pristani* 'landningsbrygga' (R. *pristań*); Lisäv. *ristana* 'hamn (satama)'. SKES esittää saman yhdistelmän (sub *pristani*). Suomen murteisiin *pr*-alkuinen muoto ei varsinaisesti kuulu vaan karjalan kieleen: Genetz *pristańi* 'laituri', Pohjanvalo *pristańi* 'tukkipirsi, laivalaituri', Nirvi *pristani* 'satama; laitur', *pristani* id. Venäjältä sana on omaksuttu myös vepsään, vatjaan ja eräisiin viron murteisiin (SKES). Ruotsalaisperäisiä laituria tarkoittavia sanoja, joita on käytetty Suomenlahden mutta ei Laatokan piirissä, ovat *möljä* ja *ryki*.

Kun purjealuksella pyritään käännöksiä tehden nousemaan vastatuuleen, puhutaan *luovimisesta*, esim. Koivisto »Luovittii Suursaare maa varjoo» (Jukanen 1975: 340). Samassa merkityksessä on käytetty sanaa *kryssätä*. Näistä sanoista, jotka ovat ruotsalaisperäisiä, on *luovia* ollut yleinen itäisen Suomenlahden alueella, Pohjois-Karjalassa ja Etelä-Savossa sekä läntisimmissä inkeriläismurteissa. Myös inkeröismurteissa sana on tuttu: *aluz lõvi vassen tülē* (Nirvi). *Kryssätä* rinnakkaismuotoineen (*kryyssätä*, *ryyssätä*, *ryysätä*) on käytössä läntisellä merialueella. Käkisalmen Karjalassa käytettiin venäläisperäistä sanaa *reijuta* tai *reijuija* (ven. *reit'*, *reit'sja* 'luovia'), esim. Pyhäj. *siit-ko-ol' vasttuul siit pit reijuta*. Tietoja lisäksi: Sakkola, Käkisalme, Hiitola, Jaakkima. Seuraavassa katkelmassa on *reijuija*-verbin muoto: »Lähettii reijuimoo teält Niemist Lyyssii, eläveä nieristä viijettäsattoa peätä peällä» (SKM II s. 343, Matti Heinen).

Alukset

Vanhimpia omaperäisiä vesikulkuneuvojen nimityksiä suomessa on *vene*. Sannalla on äännteelliset vastineet kaikissa lähisukukielissä sekä lapissa ja mordvassa (SKES). Suomen itäisissä ja pohjoisissa murteissa sana on edelleenkin yleinen, mutta läntisistä murteista sen on syrjäyttänyt ruotsalaisperäinen *paatti*, niin että sanasta on vain »rudimentaarisia jälkiä lounais- ja hämäläismurteissa» (SKES sub *vene*). Itämurteiden puolella *paatin* alue ulottui 1900-luvulla Kannaksen länsirannikolle mutta ei Käkisalmen Karjalaan. Koivistolta on tieto, että »ne olliit säkkijärveläismallisii paattii siel Koivistol ne niije paatit» (Jukanen 1975: 346). Länsi-Kannaksen murrekirjan sanaluettelossa on sekä *paatti* että *vene*; sama kertoja saattoi käyttää molempia sanoja tekemättä eroa merkityksessä (esim. s. 137). Sanat olivat ominaisia myös inkeröismurteille, joskin *vene* oli yleisempi (Nirvi).

Rakenteellisesti soutuveneestä vähän poikkeava ja eriniminenkin oli laivavene, jota pienet alukset kuljettivat perässään, isommat myös kannellaan. Laivaveneenä voi toimia tavallinenkin vene, mutta useasti se oli tasaperäinen. Länsimurteissa laivavene oli nimeltään *jolla* tai (*s*)*luuppi*, jotka on ruotsista omaksuttu (SKES). Edellisen alueeseen kuului 1900-luvun alkupuolella Suomenlahden itärannikko ja saaristo Kymijoelta lähtien. Tietoja sanan esiintymisestä on myös inkeröismurteista sekä Viron Inkeristä: ink.murt. *jolla* 'alukseen kuuluva apuvene' (Nirvi). Käkisalmen Karjalan murteissa laivavene oli *potta*; esim. Lumivaara »Mie kason onko potta viel peräs» (SKM II s. 344). Tietoja on lisäksi Sakkolasta, Kurkijoelta ja Jaakkimasta. Salmassa laivavene oli *bottu*, esim. »Mengiä bottah da soudakkoa mägeh» (= rantaan) (Pohjanvalo II). Sana on saatu venäjältä, jossa on *bot* (gen. *bota*) 'pursi, vene' (SKES).

Venettä isompien alusten, laivojen ja proomujen, nimiä Viipurin ja Käkisalmen Karjalassa olivat *hukkari*, *jaala*, *jahtti*, *kaljaasi*, *kaljotta*, *kuunari*, *lotja*,

lotka, parkaasi, parkka, parkki, proomu, saminka ja sutna. Sekä Suomenlahden että Laatokan vesialueella liikkuvia purjealuksia olivat *jaala* ja *kaljaasi*, hinattavia tai vain tilapäisesti purjeita käyttäviä *lotja, parkka* ja *sutna*. Näistä ovat SKES:n mukaan ruotsin välityksellä saatuja *jaala* ja *kaljaasi*, venäjän kautta tulleita muut. *Jaala* ja *kaljaasi* poikkesivat takilansa puolesta toisistaan siten, että *jaalassa* ei ollut jatkomastoja kuten *kaljaasissa*. Jatkomastoissa oli huippu- eli latvapurjeet. *Jaala* oli siis takilaltaan yksinkertaisempi kuin *kaljaasi*. Kooltaankin se oli yleensä vähäisempi. *Parkka* ja *sutna* olivat suurikokoisia *lotjia*.

Vain Viipurin Karjalasta on tietoja sanoista *jahti, kuunari, kuutto, parkaasi, parkki, (p)roomu* ja *samin(t)ka*. Varsinaisesti purjelaivoja olivat *jahti* (yksimastoinen), *kuunari, kuutto* ja *parkki* (kaksi- tai kolmimastoisia). *Jahti* oli laivan nimityksenä tuttu myös Varsinais-Suomen rannikkomurteissa sekä inkeröismurteissa ja virossa. *Kuunarille* oli tunnusomaista raakapurje etumastossa ja kahvelipurje perämastossa. Itse *kuunarista* ja sitä tarkoittavasta sanasta on tietoja paitsi Viipurin Karjalasta myös Perämeren alueelta ja virosta. *Kuutto* oli rakenteeltaan yksinkertaisempi kuin *kuunari*, lähinnä *kaljaasiin* verrattava. Terijoelta on Eino Pajun tiedonanto, että k. oli »kaksimastoinen, *kaljaasin* muotoinen alus, jossa etumasto oli pitempi kuin takamasto. Etumastossa oli kaksi purjetta *raakojen* kanssa ja perämastossa yksi seili *pirkkelin* ja *puomin* kanssa.» Greta Karste-Liikkanen mainitsee (1968: 39), että 1800-luvun alkupuolella oli Johanneksen pitäjässä kymmenkunta pienehköä *kuuttoa*, joilla vietiin Pietariin polttopuita ja tuotiin viljaa. *Kuutot* jäivät pois käytöstä Viipurin Karjalassa noin v:een 1900 mennessä. Sanasta on tietoja myös Turun ja Rauman välisellä merialueelta. Alueellisesti *kuutto* ja ruuha tai pientä venettä tarkoittava *kuutti* eroavat toisistaan. Sanat ovat ruotsalaisperäisiä tai ruotsin välityksellä saatuja (SKES).

Soudettavia tai hinattavia, vain tilapäisesti purjeita käyttäviä aluksia olivat Suomenlahden vesialueella *lotka, parkaasi, proomu* (murt. yleisesti *roomu*) ja *samin(t)ka*. *Lotka* (< ven. *lodka*) oli isokokoinen, vahvarakenteinen vene, jolla kuljetettiin mm. hiekkaa ja kiviä Pietariin ja Kronstadtiin. Kuljetuksia oli runsaasti etenkin 1800-luvulla kaupungin ja sotasataman vilkkaan rakentamisen kaudella. *Parkaasi* oli suuri laivavene, jota käytettiin miehistön ja tavaroiden kuljettamiseen mantereelta alukselle ja päinvastoin. Esimerkiksi sanan käytöstä otan katkelman Ravansaari-kirjasta (s. 111): »Laivaa [nim. aikaisempaa purjealusta] käytettiin vieraspaikkakuntalaisten lastausmiesten asuntolana, josta suurilla parkaaseilla soutivat työpaikoilleen laivoille.» *Parkaasi* on todennäköisesti ruotsista saatu lainasana (SKES). Samalta taholta on peräisin myös *proomu*, itämurteiden *roomu*, esim. Koivisto »ne toi puutavaran roomui kans» (Jukanen 1975: 359) (r. *pråm*, SKES). *Proomu*a muistuttava oli koivistoilaisten tuntema *samintka* eli *samitka* ’tasapohjainen alus, jota käytettiin kivien

kuljetukseen, ei pystynyt luovimaan' (Jukanen 1975: 150, 361). Jukanen kertoo samintkoista: »Venäläiset ja inkeriläiset seilasivat myös itsekin Virolahden graniittia Pietariin. He käyttivät aluksinaan purjeella varustettuja tasapohjaisia proomuja, joita koivistolaiset kutsuivat nimellä majamiehen samintka. Niillä ei voinut luovia vaan piti aina kulkea myötätuuleen.» Inkeröismurteissa on (Nirvi) *samintka* 'proomu, jossa oli purje ja jolla kuljetettiin hiekkaa Pietariin' < ven. *sominka*. Kijanen selittää venäjän sanan 'eräänlainen jokialus'; Dal mainitsee lisäksi, että aluksia on käytetty etupäässä Šeksna-joella ja että niitä on kuljetettu sauvoen.

Laatokan vesialueella käytettyjä sanoja ovat *hukkari* ja *kaljotti*. Sakkolassa *hukka* oli 'kaljotti, jonka mastossa on kolme raakapuuta' (L. Hakulinen), Kurkijoelta 'kolmimastoinen purjealus' (M. Kähäri). KKS:ssa on Laatokan itärannikolta aunukselaismurteiden alueelta hukkarista kaksi tietoa: Salmi *h.* 'kaljaasia muistuttava, n. 12 syltä pitkä, 20 jalkaa leveä ja 16 jalkaa korkea (rikkaiden) laiva, jossa oli 10 hengen miehistö'; Vitele *h.* 'purjelaiva (Laatokalla): keula terävähkö, purjeiltaan ja varusteiltaan samanlainen kuin *gal'dottu*'. *Hukkari* on karjalainen muoto sanasta, jolla on laaja kansainvälinen tausta: engl. *Hooker*, saks. *Huker*, ruots. *Hukert*, tansk. *Hukkert*, holl. *Hoeker*, ven. *Gukar* (Stjerncreutz s. 135). Venäjän *gukar* oli Dalin selityksen mukaan leveäkokkainen ja pyöreäperäinen alus, jota käytettiin ammatinharjoituksessa ja rahtiliikenteessä Vienanmerellä. Artikkelin alussa Dal mainitsee hollannista sanan *hoeker* vertauskohtana. Ilmeisesti *hukkari* ja *gukar* ovatkin hollannista peräisin; asiakirjoistahan tiedetään hollantilaisten liikkuneen purjelaivoillaan Vienanmerellä jo 1600-luvun jälkipuoliskolla (Stipa 1983: 209—218). Venäjään sana on mahdollisesti kulkeutunut karjalan välityksellä; karjalan *h* vain on substituoitu *g*:llä. Karjalassa odottaisi muotoa *gukkari* (*kukkari*), jos välittävänä kielenä olisi ollut venäjä.

Kaljotta rajoittui *hukkarin* tavoin Laatokan vesialueeseen. Kurkijoella *kaljotta* oli 'kaksimastoinen purjealus, joka kulki vain takatuulella'. Selitys viittaa siihen, että *kaljotassa* ei ollut köliä. Sanasta on tietoja lisäksi Jaakkimasta, Lumivaarasta, Sortavalasta ja Impilahdelta. KKS:n mukaan *kaljotta* oli 2- tai 3-mastoinen purjelaiva, kaljaasi. Sanan karjalaisia murremuotoja ovat mm. Suoj. *galjotta*, Salmi *gal'lottu*, Säämäj. *gal'djottu*, Vitele *gal'dottu*. Karjalaan sana on saatu venäjältä, jossa on (Kijanen) *galiot* 'vähäinen kevyt alus, galiotti', mutta alkuaan sana on italialainen (*galeotta*).

Purjelaivojen aikakausi päättyi Suomenlahden itärannikolla vähän myöhemmin kuin Laatokalla, nimittäin 1930-luvulla. Vuosina 1928—36 ei Koivistolla, laivanrakentajien keskeisellä paikkakunnalla, valmistettu tietävästi yhtään uutta laivaa (Kaukinen 1975: 278).

Tämän kirjoituksen alussa viittasin siihen mahdollisuuteen, että valtiollisesta rajasta, joka erottaa toisistaan samaa kieltä puhuvat, saattaa aikaa myöten

tulla myös murreraja. Lauri Kettusen 1940 julkaistussa murrekartastossa (Suomen murteet III A) yksi Karjalan kannasta halkovista murrerajoista noudattaakin melko tarkkaan sitä rajalinjaa, joka Pähkinäsaaren rauhassa 1323 vedettiin Ruotsin ja Venäjän (Novgorodin) välille. Murrealueita hahmotellessaan Kettunen on noudattanut äänteellisiä kriteereitä; sanastoeroihin hän ei juuri ole puuttunut. Eräillä aloilla esiintyi kuitenkin myös selviä leksikaalisia eroja, mm. vesiliikenteen piirissä, kuten siihen kohdistuvasta tarkastelusta ilmenee. Viipurin Karjalan murteisiin omaksuttiin sanastoa ruotsista alueen kuuluessa Ruotsi-Suomen yhteyteen, Käkisalmen Karjalan murteisiin venäjältä sen kuuluessa Venäjän yhteyteen. Jonkin verran saatiin uutta sanastoa kumpaankin ryhmään 1700- ja 1800-luvulla, jolloin Karjalan kannas kokonaan kuului Venäjälle.

Edellä sanottu ei kuitenkaan merkitse sitä, että sanat olisivat pohjimmiltaan ruotsalaisia tai venäläisiä. Kansainvälisesti laajamittaisen purjehduksen seurauksia oli, että eri kieliin, myös ruotsiin ja venäjään, omaksuttiin tämän alan sanastoa sellaiselta taholta, missä merenkulku oli kehittyneintä. Oppimista-reina toimivat ensi sijassa tunnetut valtamerien purjehtijat, englantilaiset ja hollantilaiset.

Seuraavaan luetteloon on koottu keskeistä alan sanastoa ja esitetty samaa tarkoittavat termit kahtena ryhmänä, vasemmalla Viipurin Karjalan, oikealla Käkisalmen Karjalan nimistö.

Viipurin Karjala	Käkisalmen Karjala
<i>seili</i> 'Segel'	<i>purje</i>
<i>pirkkeli</i> 'Spriet', <i>raaka</i> 'Rake'	<i>raina</i>
<i>köli</i> 'Grundbalken des Schiffs'	<i>kila, emäpuu</i>
<i>kuuti, kouti</i> 'Tau, womit ein Segel angeholt wird'	<i>kotta, kottanuora</i>
<i>ahteri</i> 'Achterschiff'	<i>korma</i>
<i>ahteriseili, mesaani</i> 'Besan'	<i>pisaani</i>
<i>lyyveri, liiveri</i> 'Klüver'	<i>liiveri</i>
<i>liiverspuoma</i> 'Bugspriet'	<i>ruspukka</i>
<i>tyyri, tyyry</i> 'Steuer'	<i>rula</i>
<i>ruoteli</i> 'Ruderpinne, Helmstock'	<i>ruoteli, rumppeli</i>
<i>täkki</i> 'Deck'	<i>palpa</i>
<i>ankkuri</i> 'Anker'	<i>jaakkari, jaakkeri</i>
<i>paaki</i> 'Handspake'	<i>anspukka</i>
<i>lasti</i> 'Last, Ladung'	<i>ruusi</i>
<i>ryki, ristana</i> 'Landungsbrücke'	<i>ristani, ristana</i>
<i>luovia, (k)ryssätä</i> 'kreuzen'	<i>reijuta</i>
<i>jolla, luuppi</i> 'Schiffsboot'	<i>potta</i>

Termistön alkuperän tarkastelua

Vesikulkuneuvoihin liittyvä omaperäinen sanasto rajoittuu etupäässä aluksiin itseensä sekä niiden runkoon kuuluviin osiin. Takilaan liittyvä sanasto sen sijaan on vierasperäistä eräin poikkeuksin (*purje*, *pieli* maston nimenä). Tämä selittyy siitä, että suomalaisilla ei ollut varhimmilla, nykyistä paljon itäisemmällä asuinsijoillaan yhteyttä mereen eikä sellaisiin suuriin järviin kuin Laatokkaan ja Ääniseen. Isovenäläisillekin tulivat purjealukset tutuiksi verraten myöhään. Asiakirjoista tiedetään, että Pietari I päätti v. 1697 lähettää 50 hovi-piireihin kuuluvaa miestä ulkomaille oppimaan »vaikeata ja tuntematonta purjehdustaitoa» (Platonov 1933: 273). Pietari oli itsekin oppimassa laivanrakennusta Hollannissa ja Englannissa (mts. 275). Hollannissa hänen parhaita ystäviään ja neuvonantajiaan oli Nicolaes Witsen, tuttu Pietarille jo 1660-luvulta, jolloin hän oleskeli useita vuosia Moskovassa ja keräsi tietoja Venäjästä. Tärkeiksi keskuksiksi laivanrakennuksessa Venäjällä tulivat 1700-luvulla Karjalan alueella sijaitsevat Petroskoi ja Lotinapelto, joiden veistämöillä rakennettiin erityyppisiä meri- ja jokialuksia. »Lotinapellon veistämöllä, Venäjän Itämeren-laivaston synnyinpaikassa rakennettiin yli 100 sota-alusta (Tšistov 1976: 121). Ensimmäiselle venäläiselle merikauppa-alukselle laskettiin perusta v. 1693, kun Pietari I kävi pohjoisen Solombalan laivaveitämöllä (Tšistov mp.). Tosin oli Vienanmeren ja Kuolan niemimaan satamissa liikkunut englantilaisia ja holantilaisia merenkulkijoita kauppamatkoilla jo 1500-luvun puolella, joten karjalaiset ja venäläiset ovat jo tuolloin voineet saada purjealuksiin liittyvää sanastoa² Käkisalmen Karjalan murteisiin on termejä tullut Äänisen kannaksen murteista, erityisesti Salmista. Kielellisesti aunukseen kuuluva Salmi oli tärkeä vaikutteiden antaja Laatokan alueella. »Kaikki Laatokan kipparit olivat salmilaisia. Pojat oppivat isiensä ammatin ilman merikoulua» (Pelkonen 1959: 316). Kauppamerenkulku Suomen ja Venäjän välillä päättyi Laatokalla Suomen irtauduttua Venäjästä.

Suomenlahden itäosan rannikolta ja saaristosta, Viipurin Karjalasta, oli merellisiä yhteyksiä Itämeren piirissä sijaitseviin maihin jo keskiajalla. Niinpä v:lta 1420 on tietoja Narvajoen suulla käydystä kaupasta, ja vähän myöhemmin, 1431 ja 1437, mainitaan kauppapaikkoina myös Mahun (Maholm) ja Toolsen (Tolsberg) satamat (Kaukinen 1975: 46). Sata vuotta myöhemmin, Kustaa Vaasan aikana purjehdittiin Koivistolta Tukholmaan lastina kalaa, joskin näin pitkät matkat olivat poikkeuksellisia. Koivistolaista matkan purjealusta kuvaa Kaukinen seuraavasti (s. 110):

Tavallisin alustyyppi oli kuutti (skuta), mutta sillä saatettiin kyllä tarkoittaa

² Witsenin Vienanmerellä näkemistä aluksista on kuvia lähdeluettelossa mainitussa Stipan artikkelissa.

melkein millaista pienehköä alusta tahansa. Jonkinlainen keskivertokuutti lie-
nee vielä 1600-luvun alkupuolella ollut limisaumaan rakennettu kaksimastoi-
nen alus. Kummassakin mastossa — näistä taaempi oli korkeampi, isomasto
— oli yhdet raakapurjeet, eikä aluksisa ollut yleensä kantta laisinkaan, sen
korvasi muutama poikittainen laidasta laitaa kulkeva tukeva palkki, joiden
päälle voitiin joskus lastin suojaksi irtokansi.

Ruotsinkielisissä asiakirjoissa *skuta* siis esiintyy pienehköjen alusten yhteisenä
nimenä. Kaukinen toteaaakin (s. 323, alaviite): »Sikäli kun tullitileissä on tar-
kempia tietoja aluksista, näitä kutsutaan säännöllisesti kuuteiksi. Sama koskee
myös tuomiokirjoja.» Eräästä Kustaa Vaasan kirjeestä voidaan Kaukisen mu-
kaan päätellä, että hänen näkemänsä Viipurin läänistä tulleet alukset olivat
kannettomia ja että niissä oli enintään kaksi mastoa (Kaukinen 1975: 71).
Kolmimastosten purjelaivojen ilmaantumisesta ei ole tarkkoja tietoja; Kauki-
sen mukaan (s. 111) sellaisia »näyttää olleen» 1600-luvun jälkipuoliskolla jo
Koivistollakin.

L Ä H T E E T

ČISTOV, ks. TŠISTOV

Dal = DAL, VLADIMIR Tolkovyj slovar' živogo velikoruskago jazyka. S. -Peterburg
—Moskva 1903—1909.

Florinus = FLORINUS, HENRIK Nomenclatura. Näköispainos. Pieksämäki 1975. (1. pai-
nos 1678.)

JUKANEN, SULÖ 1975: Honkalaivat ja halkolastit. Lahti.

Juslenius = JUSLENIUS, DANIEL Suomalaisen Sana-lugun Coetus. Stockholm 1745. Nä-
köispainos H. G. Porthanille kuuluneesta välilehtisestä kappaleesta. Por-
voo 1968.

KARSTE-LIIKKANEN, GRETA 1968: Pietari-suuntaus kannakselaisessa elämänkentässä.
Forssa.

KAUKINEN, YRJÖ 1975: Koiviston merenkulun historiaa. Lahti.

Kijanen = KIJANEN, PEKKA Venäläis-suomalainen sanakirja. Helsinki 1912—13.

KIRKINEN, HEIKKI 1970: Karjala idän ja lännen välissä I. Helsinki.

KKS = Karjalan kielen sanakirja I, II ja III (A—N). Päätoimittaja PERTTI VIRTARANTA.
Helsinki 1968, 1974, 1983.

Kujola = Lyydiläismurteiden sanakirja. Toimittanut ja julkaissut JUHO KUJOLA. Helsin-
ki 1944.

Kuusinen—Ollikainen = Venäläis-suomalainen sanakirja. Toimittaneet M. KUUSINEN ja
V. OLLIKAINEN. Moskova 1963.

Lisävihko = Lisävihko Elias Lönnrotin Suomalais-Ruotsalaiseen Sanakirjaan. Toimit-
tanut A. M. KALLIO. Näköispainos. Porvoo 1930. (1. painos 1886.)

Lönnrot = Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja. Toimittanut ELIAS LÖNNROT. Näköispai-
nos. Porvoo 1930. (1. painos 1864—1880.)

Neovius = NEOVIUS, AD. Sakkulan ja Metsäpirtin murteen sanaluettelo. Käsikirjoitus.
Sisältyy VEIKKO RUOPPILAN toimittamaan Itä-Kannaksen murre-sanakirjaan.
Helsinki 1984.

- Nirvi = NIRVI, R. E. Inkeröismurteiden sanakirja. Helsinki 1971.
 NISSILÄ, VILJO 1975: Suomen Karjalan nimistö. Joensuu.
 Nortamo = NORTAMO, HJ. Raumlaissi jaarituksi. Porvoo 1958.
 NS = Nykysuomen sanakirja. Porvoo 1951—61.
 PELKONEN, ELNA 1959: Karjalan meren äärellä. Helsinki.
 PLATONOV, S. F. 1933: Venäjän historia. Helsinki.
 PLÖGER, ANGELA 1973: Die russischen Lehnwörter der finnischen Schriftsprache. Wiesbaden.
 Pohjanvalo = POHJANVALO, PEKKA Salmin murteen sanakirja. Helsinki 1947 (I). Täydennysosa. Helsinki 1950 (II).
 Posti = POSTI, LAURI ja SUHONEN, SEPPO Vatjan kielen Kukkosin murteen sanakirja. Helsinki 1980.
 RAUN, ALO 1982: Eesti keele etimoloogiline teatmik. Rooma—Toronto.
 Ravansaari 1967: Ravansaari ja sen läntiset naapurisaaret. Toimittanut KAUKO TIILI. Helsinki.
 SEOB = HELLQUIST, ELOF Svensk etymologisk ordbok. Lund 1922.
 SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja. Julkaisseet TOIVONEN, Y. H.—ITKONEN, ERKKI—JOKI, AULIS J.—PELTOLA, REINO. Helsinki 1955—78.
 SKM = Suomen kansan murrekirja. II osa: itämurteet. Porvoo 1945.
 STIPA, G. J. 1983: Karjalaisten purjehtiminen Vienanmerellä 1600-luvulla. Suomalais-ugrilaisen Seuran aikakauskirja 78. Helsinki.
 Stjerncreutz = STJERNCREUTZ, ALBIN Suomalainen Meri-sanakirja. 2. painos. Uusikouppu 1982. (1. painos 1863.)
 TACITUS Germaania. Suomentanut Edwin Linkomies. Helsinki 1952.
 TURUNEN, AIMO 1979: Kalevalan sanat ja niiden taustat. Lappeenranta.
 TŠISTOV [nimiössä ČISTOV], K. V. (toim.) 1976: Venäläinen perinnekulttuuri. Hämeenlinna.
 TVKK = GENETZ, ARVID Tutkimus Venäjän Karjalan kielestä. Helsinki 1880.
 Wied. = WIEDEMANN, F. J. Eesti-saksa sõnaraamat. Tartu 1923.
 VUORELA, TOIVO 1979: Kansanperinteen sanakirja. Porvoo.
 ——— 1975: Suomalainen kansankulttuuri. Porvoo.
 VMS = Väike murdesõnastik, kirjaimet A—L. Toimittanut VALDEK PALL. Tallinn 1982.
- Suomen murteita koskevat tiedot ovat peräisin, ellei toisin mainita, suomen murre-sanakirjan kokoelmista. Tiedonantaja on mainittu yleensä vain siinä tapauksessa, että kyseessä on pitkäkö sitaatti tai poikkeuksellisen harvinainen sana.

Zur Schiffartslexik von Viborg- und Käkisalmin-Karelien

VEIKKO RUOPPILA

Der erste Grenzvertrag zwischen Schweden und Rußland wurde i. J. 1323 in Schlüsselburg unterzeichnet. Durch die Grenze wurde die Karelische Landenge in zwei Teile geteilt; der westliche geriet an

Schweden, der östliche an Rußland. Ungefähr dreihundert Jahre später erhielt das siegreiche Schweden den östlichen Teil der Karelischen Landenge sowie das daran anschließende, nördlich des Ladogasees gelegene Gebiet, den Bezirk von Käkisalmin. Anfang des 18. Jahrhunderts mußte Schweden wiederum zugunsten Rußlands auf die Karelische Landenge verzichten. Das Gebiet zwischen dem Finnischen Meerbusen und dem Ladogasee gehörte bis zum Jahre 1917 zu Rußland, bis sich Finnland von seinem damaligen Mutterland trennte. Im Frieden von

Moskau 1940 kam die Karelische Landenge erneut an Rußland (die Sowjetunion).

Zur Zeit der schwedischen Herrschaft wurden die Verbindungen zwischen dem westlichen Teil der Karelischen Landenge, dem Viborg-Karelien, zum übrigen Schweden-Finnland auf dem Land- und auf dem Seewege unterhalten. Der vorliegende Aufsatz behandelt den mit der Seefahrt, besonders mit der Schifffahrt verbundenen Wortschatz. Bei den relativ einfachen Fahrzeugen, mit denen die sog. Bauernschifffahrt auf dem Finnischen Meerbusen und auf dem Ladoga betrieben wurde, ist der Grundwortschatz hauptsächlich finnischer Herkunft. Vor allem die Fahrzeuge und ihre Hauptteile tragen finnische Namen.

Als die Seefahrt im 17. Jahrhundert auch in weiter entfernte Regionen ging, zunächst im Bereich der Ostsee, dann auch der Nordsee, erhielt man auf dem Gebiet des Schiffsbaus Einflüsse auch von anderen Völkern, vor allem von den Engländern und den Holländern. Die Schiffe wurden größer, ihre Takelage wurde vielseitiger. In den Osten des Finnischen Meerbusens, nach Viborg-Karelien, kamen die Einflüsse aus dem Westen, vor allem durch Vermittlung von Schweden. So ist auch die mit den Schiffen verbundene Terminologie größtenteils schwedischen Ursprungs. Entsprechende für die

karelischen Küstendialekte charakteristische Lexik ist am Ende des Aufsatzes registerartig zusammengefaßt (linke Spalte).

Die Verwendung von Segelschiffen im Karelien von Käkisalmi, vor allem also auf dem Ladoga, steht in enger Verbindung mit der Ausbreitung der Herrschaft Rußlands in der Region zu Anfang des 18. Jahrhunderts. Ein umfangreiches Bauen von Segelschiffen begann am Ladoga erst Ende des 17. Jahrhunderts, als der russische Zar Peter I. sich entsprechende Vorlagen aus Holland und England holte. Die Bezeichnungen für die Fahrzeuge und ihre Teile stammen auch im Russischen aus dem Nordseeraum, wiewohl sie bei der Entlehnung dem russischen Lautsystem angepaßt wurden. Die am Ufer des Ladoga gesprochenen finnischen Dialekte übernahmen den diesbezüglichen Wortschatz aus dem Russischen entweder direkt oder durch Vermittlung des Kareli-schen. Als Beispiel sei holl. *bezaan* für Mast oder Segel am Achterschiff angeführt, das im Deutschen als *Besan* begegnet, im Russischen als *bizań*, im karelischen Dialekt von Salmi als *bizaani* und in den alten Mundarten der Region um Sortavala in der Form *pisaani*.

Die Schifffahrtslexik aus dem Käkisalmi-Karelien ist am Ende des Aufsatzes zusammengefaßt dargestellt (rechte Spalte).